

Марія КОНОНЕНКО,
студентка IV курсу
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Альтернативні шляхи забезпечення енергетичної безпеки ЄС

Проблема енергетичної безпеки дедалі інтернаціоналізується. ЄС помітно активізував спільні зусилля з реалізації проєктів диверсифікації джерел енергоресурсів, що спричинило серію «газових війн» протягом останніх років.

Ми дедалі гостріше відчуваємо зростаючу напругу на «енергетичному фронті». І країнам ЄС доводиться докладати чимало зусиль, аби забезпечити стабільність, прозорість і безпечність імпорту енергоресурсів. У галузі енергетики існують найрізноманітніші можливості й засоби захисту національних інтересів. Не останнє місце в арсеналі таких засобів посідає диверсифікація енергетичних поставок. Саме її можна вважати найважливішим ключем до забезпечення енергетичної безпеки країни. Узгодження позицій зростаючої кількості гравців світового енергетичного ринку вимагає вдосконалення методів енергетичної дипломатії.

Аналіз пріоритетів геополітичних стратегій учасників світового енергетичного ринку, а також національних енергетичних інтересів міститься у працях таких російських авторів, як Ю. Шафранік, С. Жизнін, А. Торкунов, В. Алекперов та ін. У їхніх дослідженнях простежується формування розуміння суб'єктами світового енергетичного ринку значущості енергетичної безпеки в спільних зусиллях із забезпечення сталого та безпечного розвитку. Ці само проблеми перебувають у центрі уваги й зарубіжних науковців. Серед них особливе місце належить роботам дослідників Кембриджської асоціації енергетичних досліджень (CERA). В Україні згаданій тематиці присвячені статті А. Веселовського, І. Леськіва, В. Саприкіна.

Основна мета дослідження – аналіз політичних та економічних аспектів безпеки й урізноманітнення шляхів поставок енергоресурсів до держав Європейського Союзу як важливого напрямку забезпечення цілісної стабільності енергетичної системи ЄС. Головним завданням є розгляд Близькосхідного регіону як альтернативного напрямку постачання паливно-енергетичних ресурсів до країн ЄС.

Розширення і поглиблення міждержавних зв'язків, збільшення обсягів і розширення географії торгівлі

енергоресурсами та деякі інші чинники у своїй сукупності формують всесвітню енергетику. Створення такої системи глобальної енергетики, яка дозволила б реалізовувати безперебійне постачання населенню в усьому світі енергетичних ресурсів за економічно обґрунтованими цінами, підтримувати довгострокову стабільність на світовому й регіональному енергетичних ринках і забезпечити екологічну безпеку, є одним із пріоритетних завдань світового співтовариства, що допоможе втілити в життя концепцію сталого розвитку як окремих країн, так і людства в цілому.

Останні події на світових енергетичних ринках знову висунули питання енергетичної безпеки на перший план. Різке зростання цін на нафту та природний газ, супроводжуване до того ж значними коливаннями, перебої з постачанням енергоносіїв через природні катаклізми й терористичні дії (вибухи газопроводів у Грузії), напруженість на ринку нафтопродуктів – все це змушує серйозно замислитися над загрозою економічному зростанню в короткостроковій перспективі та над питанням енергетичної безпеки в довгостроковій.

Забезпечення енергетичної безпеки є однією з гарантій незалежності країни, необхідною умовою стабільності й ефективності життєдіяльності суспільства, прогресу нації. Сама концепція енергетичної безпеки виникла після енергетичної кризи 1973 року. Національна енергетична безпека зазвичай визначалася як адекватне енергопостачання для забезпечення енергоресурсами нації та її економіки. Досить часто це поняття зводилося просто до енергетичної самодостатності. **Глобальну енергетичну безпеку** можна визначити як стійку систему правових, політичних, але передусім економічних відносин, котра дозволяє підтримувати ефективне функціонування світової енергетичної системи, ліквідуючи та компенсуючи негативний вплив

дестабілізуючих чинників різноманітного характеру з метою забезпечення надійного попиту та стабільної пропозиції енергії, сталої та раціональної роботи регіональних і світового енергетичних ринків з обов'язковим задоволенням вимог технологічної й екологічної безпеки.

На думку експертів Світового банку, **енергетична безпека** означає таке: країна може стабільно виробляти й використовувати енергію за розумними цінами з метою сприяння економічному зростанню, зниженню бідності та безпосередньому поліпшенню якості життя населення шляхом розширення доступу до сучасних послуг у сфері енергетики. Світова енергетична рада 1992 року визначила енергетичну безпеку як «стан захищеності окремих громадян, суспільства, економіки та держави від загроз надійному паливному та енергозабезпеченню» [1]. Таке само визначення подано й у «Енергетичній Стратегії Російської Федерації на період до 2020 року».

У звичайних умовах такий стан захищеності відповідає забезпеченню в повному обсязі потреб у паливно-енергетичних ресурсах необхідної якості за економічно прийнятними цінами, а під час надзвичайних ситуацій – гарантованому забезпеченню мінімально необхідних потреб.

А от з позиції країн-постачальників енергетична безпека трактується трохи по-іншому. Вони заявляють, що їм потрібна «безпека поставок». Іншими словами, надійність постачань і наявність енергоресурсів за розумними цінами. Країни-експортери дивляться на проблему з іншого боку й кажуть про «безпеку попиту» – доступ на ринки та до постачальників, який виправдовував би майбутні капіталовкладення й захищав доходи цих країн.

Спроби визначити енергетичну безпеку на глобальному рівні пов'язані зі створенням у відповідь на кризу 1973–1974 років Міжнародного енергетичного агентства – першої міждержавної організації, чийм завданням стало забезпечення енергобезпеки цілої групи ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку). Міжнародне енергетичне агентство характеризує енергетичну безпеку як доступ до достатньої (за об'ємом), надійної та доступної (за ціною) енергії. Але тут простежується певна обмеженість підходу, пов'язана з тим, що дана організація представляє інтереси країн-імпортерів паливно-енергетичних ресурсів, котрі аж ніяк не завжди співпадають із інтересами інших учасників світового енергетичного ринку.

Отже, енергетична безпека – процес, який змінюється залежно від часу, місця та суб'єктивних оцінок політичного керівництва країни. Навіть у разі досягнення енергетичної безпеки в окремії країні й у даний час цей результат не є остаточним. Він повинен підтримуватися низкою дій, правильним розподілом ресурсів, прийняттям різних, зокрема політичних, рішень.

Європейське співтовариство дуже сильно залежить від зовнішніх поставок. На сьогодні воно імпортує 50 відсотків усієї енергії. За збереження такої тенденції й надалі цей показник до 2030 року зросте приблизно до 70 відсотків і навіть більше для нафти та газу [2]. Безпека постачання в сфері енергетики з метою нормального функціонування економіки означає безперебійні поставки на ринок енергетичних продуктів за цінами, доступними всім споживачам. Отже, ЄС повинен приділяти значну увагу безпеці постачання енергоресурсів. Сьогодні Співтовариство активно дискутує про

урізноманітнення основних напрямів енергетичної політики.

Від часів першої нафтової кризи темпи розвитку європейської економіки перевищили темпи зростання використання енергії. Але внутрішніх ресурсів, звісно ж, не вистачає для задоволення потреб Євросоюзу в енергії. Проблема диверсифікації енергоносіїв для ЄС набуває особливої актуальності з огляду на ту обставину, що в найближчі десятиліття потреба Європи в енергоресурсах значно зростає. За всього бажання Росія не зможе задовольнити її. Тому коло країн-постачальників з часом неминуче розшириться за рахунок держав Північної Африки, Середнього Сходу, Центральної Азії, держав Каспійського регіону, а також країн Близького Сходу. У останніх, до речі, зосереджений 61 відсоток світових запасів нафти та 40,1 відсотка запасів газу, що, ясна річ, зумовлює стратегічну значущість регіону. Серед країн Близькосхідного регіону насамперед слід назвати Саудівську Аравію – 22% доведених запасів нафти; Іран – 11,5%; Ірак – 9,6%.

Високий енергетичний потенціал Ірану зі зростанням глобальної взаємозалежності та поглибленням міжнародної економічної інтеграції перетворюється на один із чинників його зовнішньополітичної стратегії. Ключовою ланкою енергетичної дипломатії Тегерана є газова промисловість. Останніми роками керівництво Ісламської Республіки Іран наполегливо дає зрозуміти: ситуація, яка складається на світовому газовому ринку, відповідає економічним інтересам Ірану, що володіє великими запасами природного газу (друге місце в світі після Росії – 21 трлн. кубометрів, 14 відсотків світових запасів). Пріоритетом нинішнього політичного керівництва Ірану є пошук близьких позицій з іншими велетнями світового газового ринку (передусім із Росією), узгодження підходів у контексті проведення злагодженої та скоординованої політики на ринку вуглеводнів. При цьому Тегеран твердо обстоює свої національні інтереси та прагматично розвиває вигідну газову співпрацю в усіх напрямках. Іще більшої впевненості іранському керівництву додає той факт, що країна завдяки своєму географічному розташуванню має істотні транспортні і транзитні переваги на регіональних енергетичних ринках.

Усе сказане підтверджується динамічними темпами розвитку газової промисловості цієї держави. Нині Іран прискореними темпами нарощує потужності національної газової промисловості. Ставиться завдання за найближчі п'ять років підвищити частку споживання газу в енергетичному балансі країни з 54 до 69 відсотків. Основний акцент у розвитку галузі робиться на освоєння найбільшого в країні газового шельфового родовища «Південний Парс» (найбільшого не лише в Ірані, а й у світі, його розвідані запаси оцінюються в 25 трильйонів кубометрів газу). Тегеран проводить багатовекторну експортну політику в газовому секторі, спрямовану на диверсифікацію співпраці з різними країнами в газовій сфері. Він послідовно намагається досягти збільшення обсягів експорту природного газу. Згідно з планами іранського керівництва, до 2020 року газовий експорт країни має становити десяту частину сукупного світового експорту газу. При цьому іранці прагнуть будувувати експортну політику з урахуванням інтересів своєї держави на перспективу. Це стосується як проектів будівництва нових експортних магістральних трубопроводів, так і проектів, пов'язаних із заміщенням експорту нафти поставками за кордон продукції переробки природного газу, таких, як скраплений природний газ (LNG) та

інші рідкі вуглеводні. Пріоритетними в інвестиційних планах Ірану в розвитку газової промисловості є проекти створення потужностей з виробництва й експорту *LNG*. Кілька фаз розвитку газового родовища «Південний Парс» мають, за задумом іранців, до 2010 року забезпечити вихід країни на світовий ринок *LNG*.

З урахуванням проголошеної президентом Ірану М. Ахмадінежадом концепції пріоритетності розвитку відносин «із регіональними, передусім ісламськими, країнами», а також наростання конфронтації із Заходом щодо іранської ядерної програми (над Тегераном сьогодні реально нависла загроза економічних санкцій із боку Ради Безпеки ООН), перспективи «західного вектора» газової політики Ірану (газопровід Іран–Туреччина з перспективою виходу на європейські ринки) потрапляють у зону високих політичних ризиків. Як наслідок, активізація контактів між представниками Ірану та ЄС з питань співробітництва в газовій сфері (найперспективніший напрямок постачання скрапленого газу, головні партнери – Італія, Греція), яка спостерігалася в 2001–2004 роках, істотно знизилася. Можна припустити, що подальше розширення газового експорту в даному напрямку буде тимчасово призупинено. Тим паче, що є й інший, не менш важливий гальмівний чинник: проникнення Ірану на європейський газовий ринок призведе до серйозної конкуренції між іранськими постачальниками та російським «Газпромом», котрий навряд чи готовий поступитися своєю монопольною позицією в Європі (нині Росія з газопроводом «Блакитний потік» та Іран фактично вже є головними конкурентами на турецькому ринку енергоносіїв). Новий крок Ірану в бік європейського газового ринку в обхід Росії може спричинити політизацію газового питання. Тому він малоймовірний. У перспективі є ще й інша можливість – організація прогону іранського газу через російську трубопроводну систему: у такій ситуації вигідно обом сторонам і всі задоволені. Але й цей варіант викликає багато запитань, особливо з погляду забезпечення безпеки та політичної стабільності проекту на тій частині маршруту, що проходить через Закавказзя. У будь-якому разі короткострокові тенденції та прогнози дають змогу дійти сьогодні такого висновку: наразі ситуація навколо ядерної проблеми Ісламської Республіки Іран продовжує залишатися напруженою, а подальше розширення «західного вектора» газового експорту Ірану навряд чи вдасться реалізувати в повному обсязі.

Однак із попереднім твердженням можна й посперечатися. Період 2008-го – початок 2009-го характеризувався певним похваленням співробітництва в галузі енергетики. Існує думка, що нині Іран перебуває на шляху досягнення стратегічної енергетичної домовленості із Заходом, а події навколо Грузії в 2008 році лише прискорили цей процес. Аналізуючи активізацію останнім часом діяльності Європейського Союзу, спрямовану на забезпечення стабільної енергетичної ситуації, можна прогнозувати й інший варіант розвитку ірано-європейських відносин у сфері енергоресурсів. Адже в зв'язку зі зростанням споживання природного газу в Європі сьогодні вже очевидно, що Іран так чи інакше стане європейським енергетичним партнером попри те, хоче хтось цього чи ні. З іншого боку, війна в Грузії показала, наскільки нестабільними є шляхи доставки газу з Азербайджану, а в майбутньому і з Центральної Азії до Туреччини та Європи. Це може змусити ЄС переглянути енергетичні проекти, пов'язані з Іраном, і включити цю країну в проект «Набукко».

З 4 по 5 жовтня 2008 року в Тегерані проходила доволі представницька нарада з питань експорту при-

родного газу з Ірану. Нарада привернула увагу через те, що її спонсорували французький і австрійський нафтогазові гіганти «*Total*» і «*OMV*».

8 липня 2008 року спікер іранського парламенту Алі Ларіджані на зустрічі з керівництвом іранської «Торгової ради» заявив про підготовку законопроекту, який полегшить вкладання іноземних інвестицій в економіку країни. А 30 липня стало відомо, що Німецький федеральний комітет з контролю економіки та експорту («*BAFA*») дав добро на те, аби німецька компанія «*Steiner-Prematechnik-Gastec*» за 155 млн. доларів запустила на півдні Ірану технічні потужності, необхідні для експорту рідкого газу. Ця угода стала сигналом того, що Берлін має намір поглибити співпрацю з Іраном у газовій сфері.

До речі, нагадаємо про турецько-іранські перемовини. 2007 року Анкара й Тегеран досягли попередньої угоди стосовно проекту вартістю майже 3,5 млрд. доларів. Останній передбачає щорічний експорт з іранської газової свердловини «Південний Парс» близько 27 млрд. м³ газу до Туреччини, а звідти – до Європи. Навряд чи без попереднього узгодження з європейськими країнами (залежними від імпорту газу) для Туреччини мало б сенс укладати такі масштабні домовленості з Іраном.

17 березня 2008 року в Тегерані укладено перший міжнародний договір, відповідно до якого Іран отримав можливість експортувати в Європу природний газ. Договір підписали Іранська національна компанія з експорту газу та швейцарська компанія *Elektrizitaetsgesellschaft Laufenburg*. Згідно з цим документом, починаючи з 2009-го протягом 25 років іранська сторона поставлятиме швейцарській компанії до 5,5 млрд. м³ блакитного палива на рік. Попри те, що договір підписали іранська та швейцарська компанії, активну участь у його реалізації братимуть Туреччина та Греція, через чю територію іранський газ транспортуватиметься до Європи. У проект також візьме участь Італія: на півночі країни швейцарська компанія має намір побудувати гідроелектростанцію, котра й використовуватиме іранський газ для виробництва й експорту електроенергії до Швейцарії. Значення договору не можна недооцінювати: це – перший за останні 30 років документ, підписаний між Іраном та європейською країною, яким планується довгострокове енергетичне співробітництво. У відносинах з Туреччиною Іран досяг своєї головної мети: Анкара відмовляється від колишньої позиції, відповідно до якої іранська сторона повинна була продавати турецьким компаніям природний газ за низькою ціною, а ті, в свою чергу, мали перепродувати його європейським споживачам за більш високою. Згідно з ірано-швейцарським договором, територія й газопровід Туреччини використовуватимуться виключно в транзитних цілях, що відповідає інтересам Тегерана. Таким чином, Іран стає учасником реалізації нового енергетичного проекту на європейській території. Ідеться про будівництво по дну моря між Грецією та Італією нового Трансадриатичного газопроводу. Завдяки йому Іран отримує змогу транспортувати природний газ до Європи. Для Тегерана суперважливою є та обставина, що комісар ЄС з енергетичних питань назвав «природною» участь іранських компаній у спорудженні цього газопроводу.

Торік, зазначмо, іранська влада вела переговори також із керівництвом Албанії про можливу енергетичну співпрацю. Передбачено, що паралельно з будівництвом Трансадриатичного газопроводу повин-

на бути побудована друга труба – з Греції до Албанії, якою іранський газ може експортуватися в Албанію та інші балканські країни. Це саме по собі є викликом російському «Газпрому», чия мета – зберегти монополні позиції на газовому ринку Балканського півострова.

Ірано-європейські перемовини з ключових питань енергетичного співробітництва ведуться вже 10 років, однак через певні політичні міркування європейці не можуть дійти консенсусу з Іраном. Незважаючи на те, що імпорт іранського газу має життєво важливе значення для енергетичної безпеки Старого Світу, ірано-європейська співпраця значною мірою залишається залежною від ірано-американських відносин. Хоча і є французькі компанії (зокрема нафтова компанія «Total»), котрі співпрацюють з Іраном вже впродовж кількох років, таких прикладів зовсім мало. Так триватиме доти, доки триватиме протистояння США та Ірану. Саме з цієї точки зору ірано-швейцарський договір є одним з головних досягнень, які дають можливість Ірану активізувати енергетичні зв'язки з європейськими державами. Підписання договору зі швейцарським виробником електроенергії дозволить іранцям вступити до європейського енергетичного ринку та прокласти шлях для поставки свого газу до Європи.

Також торік Іран почав розробляти плани експорту свого природного газу до Європи територією Іраку й Сирії і далі до Греції та Італії. Іранська сторона сподівається, що такі плани буде підтримано як із сирійського боку, так і з боку Євросоюзу, адже, за словами міністра нафти Ірану Голямхосейна Нозарі, ЄС сьогодні намагається диверсифікувати джерела імпорту газу, зокрема й за рахунок поставок з Ірану.

Попри проблеми навколо ядерної програми Тегерана, європейські країни не повинні виключати ймовірність купівлі іранського газу. Можливо, Євросоюз і не планує імпортувати газ з Ірану завтра чи за рік, але в довгостроковій перспективі він має розглядати цей варіант. На жаль, нині реалізація імпорту газу з Ірану неможлива – будівництво трубопроводів потребує часу (а передусім – вивчення можливостей їхнього прокладання), необхідно підписати низку міжурядових угод. Але навіть якщо політичні проблеми між Іраном і Заходом вдасться розв'язати, брак фінансування буде перепоною на шляху прокладання газопроводу з Ірану до Європи. А без інвестицій у розробку родовищ газу, ясна річ, експорт з Ірану блакитного палива малоймовірний.

Іншим прикладом є Туреччина, котра в майбутньому планує перебрати на себе роль міжнародного енергетичного вузла.

У 2008 році турецький МЗС присвятив цьому питанню спеціальну доповідь «Енергетична стратегія Туреччини». Ідея Туреччини стати енергетичним вузлом міжнародного значення зумовлена щонайменше двома цілями. Одна з них – забезпечити в процесі сучасної трансформації міжнародної політико-економічної системи належну присутність Анкари в глобальному механізмі прийняття рішень. Ця країна перебуває майже в безпосередній близькості до 72,7 і 71,8 відсотка підтверджених запасів нафти та природного газу відповідно. Враховуючи відомі географічні переваги Анкари, зрозуміло, які можуть бути стратегічні цілі цієї держави. Протягом останніх років зроблено чимало для того, аби Туреччина стала міжнародним енергетичним вузлом. І нафтопровід «Баку–Тбілісі–Джейхан» і газопроводи «Баку–Тбілісі–Ерзурум» і «Туреччина–Греція» (*Turkey–Greece Interconnector*), введені в дію у 2006–2007 роках, передусім покликані обслуговувати міжнародні проекти. Але є підстави припускати,

що зупинитися на цьому Туреччина аж ніяк не збирається. Уже сьогодні маємо факти, котрі засвідчують зростання ролі Туреччини як держави-посередника в майбутньому.

Особливо після грузино-російського конфлікту та російсько-української газової війни європейські країни почали набагато серйозніше ставитися до ідеї транспортування, зокрема, близькосхідних енергоносіїв територією Туреччини. Безумовно, турецький напрямок був і раніше актуальним для Європи, але новизна в тому, що нині переглядаються терміни переходу до тіснішого співробітництва.

15 грудня 2006 року розпочав свою роботу газопровід «Баку–Тбілісі–Ерзурум» («Південно-кавказький» газопровід). Передбачено, що цією трубою постачатиметься на європейський ринок спершу турецький, а потім і азербайджанський природний газ.

Другим великим газопроводом, який з'єднає Туреччину з Європою, є офіційно відкритий 18 листопада 2007 року газопровід «Туреччина–Греція». Передбачено продовжити турецько-грецьку трубу в італійському напрямку – у вигляді газопроводу «Туреччина–Греція–Італія», будівництво якого повинно завершитися 2012-го.

Створення універсальної системи енергетичної безпеки – справа не одного дня. Для цього потрібно вирішувати безліч юридичних, фінансових, технічних питань, долати певні політичні та психологічні бар'єри, іти на компроміси, в чомусь розумно жертвуючи власною вигодою. Головними ризиками забезпечення енергетичної безпеки в Європі та Євразії загалом є зростання незабезпеченого попиту на енергоносії в поєднанні з географічною нерівномірністю й незбалансованістю попиту на паливно-енергетичні ресурси та їх пропозиції. Недостатній рівень розвитку енерготранспортної інфраструктури перешкоджає вирівнюванню балансу попиту та пропозиції через міжнародну торгівлю енергоносіями і призводить до нестійкості й непередбачуваності цін. Для подолання цих ризиків і забезпечення енергетичної безпеки країн регіону необхідно розвивати енерготранспортну євразійську інфраструктуру, передусім на території країн Центральної Азії та Близького Сходу.

Питання енергетичної безпеки ЄС мають бути включені до європейської політики в сфері безпеки та оборони. Головним завданням для Європейського Союзу є уникнути цілковитої залежності від російських енергоресурсів. Щоправда, це нелегко, позаяк Москва не лише не має наміру зменшувати залежність Європи від поставок із Росії, а не проти цю залежність поглибити шляхом скуповування крупних пакетів акцій компаній та енергетичної інфраструктури в країнах-членах ЄС.

Урізноманітнення джерел сировини за рахунок інших держав, зокрема Близькосхідного регіону, допоможе розв'язати проблему надійного та стабільного доступу до енергії, а відповідно поліпшить ситуацію у європейській енергетичній сфері.

Джерела

1. Безопасность России. Правовые, социально-экономические и научно-технические аспекты. Энергетическая безопасность (ТЭК и государство). – М.: МГФ «Знание», 2000. – С. 304.
2. Green Paper «Towards a European strategy for the security of energy supply», European Commission, 2000, Brussels.